

Pozsony város költségvetése a 16. század második negyedében

A városi számadáskönyvek elemzési lehetőségeiről¹

A tanulmányban közölt elemzések egy sajátos forráscsoport, nevezetesen városi számadáskönyvek adatsorain alapulnak. A számadáskönyvek előnye, hogy általában folyamatos, gazdag információhalmazt kínálnak, és több vizsgálati szempont alapján elemezhető adatsorokat tartalmaznak. A korszakból több ilyen városi számadáskönyv is fennmaradt. Jelen tanulmány egy hosszabb távú kutatás első eredményeit adja közre. Ennek a kutatási projektnek elsődleges célja, hogy egységes szempontrendszerrel dolgozzon ki annak érdekében, hogy komparatív elemzések segítségével vizsgálhassuk a Magyar Királyság és a környező régiók városaiból fennmaradt kora újkori számadáskönyveket.² Egy ilyen – teammunkában elvégzendő – kutatás több

-
- 1 Az alább olvasható adatsorok egy része korábban már megjelent egy rövidebb szlovák nyelvű tanulmányban: *Attila Tózsa Rigó*: „Ausgeben – eingenomen... die Stat [...] notturffigklich versehn”. Rozpočet mesta Bratislavy v druhej štvrtine 16. storočia. *Historický časopis* 57. (2009) 67–86.
- 2 A teljesség igénye nélkül említhetünk itt néhány szerzőt, akik más városok hasonló forráscsoportjait vizsgálták. *Szabó András Péter*: Beszterce város fejedelemség kori kormányzata és politikai elitje. Egy archontológia forrásai és hasznosítási lehetőségei. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 3. (2008) 145–159. Utóbbi kutató részéről előkészületben van egy a besztercei számadáskönyveken alapuló, a városháztartásról szóló tanulmány is (a szerző személyes közlése alapján). *Jeney-Tóth Annamária*: Bocskai udvara 1605 augusztusában Kolozsváron. Esettanulmány a fejedelmi udvarról a kolozsvári számadáskönyvek tükrében. *Publicationes Universitatis Miskolcinenensis. Sectio Philosophica* 13. (2008) 2. sz. 57–72. A miskolci számadáskönyvek elemzési lehetőségeit Bán Péter adta közre, bár az általunk vizsgált korszakhoz képest későbbi időszakból származó forrás alapján. *Bán Péter*: Miskolc város 17. század végi számadásainak forrásértéke. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Nagy Mariann. UP, Pécs, 1997. 107–124. A régebbi munkákból a teljesség igénye nélkül: *Fejérpataky László*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáraiból). MTA, Bp., 1885.; *Mihalik József*: Kassa város 1556. évi számadáskönyve. *Történelmi Tár* (1896) 160–171.; *Mikulik József*: Egy magyar város viszontagságai a XVI. század második felében. III. *Történelmi Tár* (1884) 360–390.; *Uő*: Rozsnyó város 1703. évi számadása. I–II. *Történelmi Tár* (1886) 388–395., 585–598.; *Kelemen Lajos*: A marosvásárhelyi szabók számadáskönyveinek krónikás-adatai. *Erdélyi Múzeum* 21. (1904) 534–538. Pozsony számadáskönyvéhez: *Danninger József*: Pozsony szab. kir. város 1526/7. évi számadáskönyve művelődéstörténeti szempontból. Bölcsészdoktori értekezés. Stephaneum, Bp., 1907. (Művelődéstörténeti értekezések 27.) A hazai kutatás eredményein túlmenően természetesen igen jelentős a külföldi (főként a német nyelvű) várostörténet ilyen irányú vizsgálatai, amelyeknek azonban itt még csak töredékes felsorolására sincs mód.

szempontból is jelentős mértékben hozzájárulhat a kora újkori várostörténet eddigi eredményeihez. Átfogó képet kaphatunk többek között a városnak mint önálló gazdálkodási egységnek a belső működési mechanizmusáról, ezzel szoros összefüggésben a polgári közösség gazdasági teljesítőképességéről, továbbá olyan fontos információk is felszínre kerülhetnek, amelyek a korabeli ár- és bérvizonyok részletesebb megismerését teszik lehetővé. Az egységes szempontrendszer kidolgozása természetesen nagyban függ majd a feldolgozandó számadáskönyvek felépítésétől, a rendelkezésre álló információs bázis lehetőségeitől és korlátaitól.

Jelen tanulmány szűkebb értelemben vett tárgya Pozsony mint gazdasági egység költségvetésének vizsgálata a 16. század második negyedében. A Pozsony városi számadáskönyv elemzésénél elsődleges jelentőségű az a kérdéskör, hogy a korabeli pozsonyi polgárság gazdasági teljesítőképessége hogyan tudott megbirkózni a vizsgált időszak támasztotta követelményekkel. Még a bevezetőben le kell szögeznünk, hogy nem törekszünk egy a teljes említett időszakot felölelő, minden költségvetési évre kiterjedő átfogó munka összeállítására. Egy ilyen nagy ívű elemzés nyilvánvalóan szétfeszítené a tanulmány kereteit, s inkább abban az esetben lenne célravezető, ha más – hasonló méretű – városok számadáskönyveit is tudnánk vizsgálni a jövőben. Ehelyett két év adatait fogjuk összevetni a kérdéses időszakból, ezzel is felvetve elemzési lehetőségeket a fent említett általános szempontrendszer jövőbeni kidolgozásához. A két adatsor az 1528–1529-es, illetve az 1540–1541-es költségvetési évből származik.³ A két kiragadott év kiválóan alkalmas arra, hogy betekintést nyerjünk a folytonosan változó körülmények teremtette új helyzetbe. A Magyar Királyságban végbement nagy horderejű országos események következménye jól érzékelhető a városi költségvetés alakulásán keresztül is. Meg fogjuk tehát vizsgálni, hogy az országos (és a térségbeli) változások milyen középtávú következménnyel jártak a polgári közösség számára, a városvezetés milyen mértékben és milyen gazdasági eszközök igénybevételel tudott eleget tenni az új követelményeknek.

I. A „változások kora”: Pozsony a 16. század első felében

Az összevetés alapjául szolgáló évek kiválasztásában elsődleges szempontnak azt tekintettük, hogy a húszas évek végére már érezhetővé vált az új politikai helyzet következménye: az uralkodó az országos haditerhekhez nagyobb arányú hozzájárulást várt el a városoktól. A kiinduló dátumhoz képest a megnövekedett terhek középtávú hatását jól vizsgálhatjuk egy bő tízéves periódus után. Ki kell még emelnünk, hogy a vizsgált két költségvetési egyenleg a 16. század második negyedének költségvetési éveit figyelembe véve többé-kevésbé átlagosnak

³ Archív mesta Bratislavy (Pozsony), Magistrát mesta Bratislavy (= AMB MmB), Mestské knihy, Knihy hospodárske, Kammerbücher (= Kammerb.) 79. köt. (1528–1529), 92. köt. (1540–1541).

mondható, így – a korszakban jellemző pénzügyi viszonyokra kiterjesztve – jól elemezhető metszatként szolgálnak.

Pozsony városa (gazdaság) földrajzi értelemben több szempontból is összekötő szerepet töltött be. Gondolunk itt elsősorban arra a „híd szerepre”, amelyben a város a Duna menti síkság s a tőle észak-északnyugati irányban elterülő Kis-Kárpátok térsége között funkcionált.⁴ A Pozsonyi-medence Ausztriához való közelsége is kiemelendő, hiszen ez serkentőleg hatott a régió centrumának kereskedelmi és kulturális kapcsolataira.⁵ A térség stratégiai előnyeire

4 Hasonló megközelítésből méltatja a város földrajzi helyzetét Vámosy. *Vámosy István: A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. Pozsony, 1898. 11.*

5 A 16. században zajló globális gazdasági fejlődés szembetűnő jellegzetessége volt, hogy a kontinentális régiók kölcsönös gazdasági függősége megszilárdult, Stromer szerint a nyugat-európai térség integrálta ebbe a rendszerbe a többi gazdasági régiót, s az így kialakult összeurópai egységes piac 1450–1550 között érte el fejlődésének tetőpontját. *Wolfgang von Stromer: Organisation und Struktur deutscher Unternehmen in der Zeit bis zum Dreißigjährigen Krieg. Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie 13. (1968) 29.* Ezen a rendszeren belül kiemelt jelentőségű volt a magyar, lengyel és cseh-morva térség, valamint az ún. felnémet városok között az ipari és mezőgazdasági termelés bázisán létrejött gazdasági munkamegosztás. *Gecsényi Lajos: Folytonosság és megújulás Magyarország és a felnémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig. In: Új: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. GyMS M. Győri Lt.–Győr MJV Lt., Győr, 2008. 409.* Itt szeretném megragadni az alkalmat, hogy köszönetemet fejezzem ki Prof. Dr. Gecsényi Lajosnak, hogy szakmai tanácsaival segítségemre volt a tanulmány elkészítésében. A fent vázolt gazdasági rendszer működését nem tudták jelentős mértékben megzavarni a Kárpát-medencei hatalmi-politikai viszonyokban végbemenő változások. Ennek megfelelően a korabeli Magyarország kereskedelmében az import legnagyobb hányadát ipari árucikkek képezték, különösen az egyes textilák, posztóféleségek vagy selymek, továbbá fém használati cikkek, kések, fegyverek stb.; a kivitel legfontosabb elemei az agrártermékek, ill. a bányászati nyersanyagok voltak. Az exporton belül első helyen a szarvasmarha-, a másodikon a borkivitel állott. *Kováts Ferenc: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harminczadkönyv alapján. Politzer, Bp., 1902. 140., 196–197.; Štefan Kazimír: Die Wirtschafts- und Sozialentwicklung der Städte in der südwestlichen Slowakei im 16. Jahrhundert. In: Die Stadt an der Schwelle zur Neuzeit. Hrsg. Wilhelm Rausch. Öst. Arbeitskr. f. Stadtgeschichtsforschung etc., Linz, 1980. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 4.) 327.* Az európai marhakereskedelem egyik legfontosabb útvonalán zajló magyar export volumene a 16. század közepén – a század első negyedéhez viszonyítva – megduplázódott. *Othmar Pickl: Routen, Umfang und Organisation des innereuropäischen Handels mit Schlachtvieh im 16. Jahrhundert. In: Festschrift Hermann Wiesflecker zum sechzigsten Geburtstag. Hrsg. Alexander Novotny–Othmar Pickl. Hist. Inst. d. U. Graz, Graz, 1973. 157.* Az agrártermékeket tekintve külföldről jelentős mennyiségben főleg fűszereket hoztak be. Ferdinánd 1559-ben a pozsonyiakat olyan kiváltságban részesítette, amely révén a város erődítési munkálatainak költségét részben két behozatali árucikkre (a borsra és a gyolcsra) kivetett vámmal fedezhette. *Ember Győző: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Akadémiai, Bp., 1988. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai) 79.* A harmincadhivatal kimutatása ebben az évben szinte kizárólag pozsonyi illetőségű kereskedőt sorol fel az említett cikkeknel. *Kováts Ferenc: Városi behozatali vám Pozsonyban 1559. évben. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 10. (1903) 32–35.* A nyugatra irányuló kereskedelem túlnyomórészt a pozsonyi és a nagyszombati harmincadon keresztül zajlott. *J. Szűcs: Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert. In: La Renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie (1450–1650). Réd. Gy. Székely–E. Fügedi. Akadémiai, Bp., 1963. (Studia Historica 53.) 131.* A délnémet térségből

tartozott még, hogy a Duna pozsonyi szakaszán kiváló átkelési lehetőség adódott.⁶

A városnak az új körülmények eredményezte pozícióváltozása jól vizsgálható az általánosan alkalmazott „centrum–periféria-modell” alapján.⁷ Ennek fényében megállapítható, hogy Pozsony helyzete és funkciója a Mohács utáni időszakban több szempontból is összetett volt. A város továbbra is funkcionált regionális centrumként, sőt átmenetileg jelentősen megnövekedett gazdasági ereje, illetve rövid időn belül országos jelentőségű közigazgatási és politikai központi szerepre is szert tett. Központ volta tekintetében nyilvánvalóan Buda „kiesése” bírt nagy jelentőséggel, Pozsony igyekezett az egykori főváros szerepének legalábbis bizonyos elemeit átvenni. A század közepén Nagyszombat és kisebb súllyal Sopron jelentkezett vetélytársként, ezek közül utóbbi megmaradt regionális központnak, a pozsonyiaknál sokkal nyitottabb mentalitású nagyszombati polgárság viszont a továbbiakban folyamatosan konkurenciát jelentett a pozsonyiak számára.⁸ Mindazonáltal gazdasági értelemben az egész nyugat-magyarországi térség továbbra is Bécs vonzáskörzetébe tartozott, ugyanakkor a 15–16.

Ausztrián át a Kárpát-medence felé tartó „dunai útvonal”, amelynek Pozsony fontos állomása, a város polgárai pedig gyakori szereplői voltak, szintén ebben a térségben lépett Magyarország területére. *Pach Zsigmond Pál*: Magyarország nyugati gyapjuszövet-behozatala a XV. és a XVI. század közepén. *Történelmi Szemle* 14. (1971) 25. A délnémet régió fogyasztási igényének megnövekedése folytán az 1550 és 1590 közötti időszakban a nyugatra irányuló teljes magyar exportra jelentős mennyiségi fellendülés volt jellemző. *Harald Prickler*: Das Volumen des westlichen ungarischen Außenhandels vom 16. Jahrhundert bis 1700. In: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas* (5. bis 10. Oktober 1970). Hrsg. Othmar Pickl. Lehrkanzel f. W.- u. Sozialg. d. U. Graz, Graz, 1971. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) 134–135. A pozsonyiaknak az említett útvonalon kiépített kapcsolatrendszeréhez általában: *Tózsza-Rigó Attila*: A pozsonyi Tiltáskönyv (1538–1566) információs bázisa (Különös tekintettel a pozsonyi felső- és középréteg városon túlnyúló kapcsolatrendszerére). *Századok* 142. (2008) 1135–1186.

- 6 *Király János*: A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története. Pozsony Vs., Pozsony, 1890. 2.
- 7 Az említett modellhez bővebben ld. *Michael Mitterauer*: Zentralorttheorie und historische Zentralitätsforschung. In: Bericht über den neunzehnten österreichischen Historikertag in Graz. Veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine vom 18. bis 23. Mai 1992. Graz, 1993. (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine 28.) 216–217.
- 8 Buda életben maradt német polgárai – kihasználva üzleti és rokoni kapcsolataikat – már 1529 után Bécsbe, ill. Pozsonyba és Nagyszombatba költöztek. A magyar lakosság felső rétege 1541 után hagyta el Budát, főként kelet-magyarországi városok voltak a menekültek célpontjai, kisebb részük pedig az említett nyugat-magyarországi városokban telepedett le. Ezeknek a csoportoknak nagy szerepük volt abban, hogy fennmaradt a határokon átvélő multilaterális kereskedelmi kapcsolatrendszer. *Gecsényi L.*: i. m. (5. jz.) 415. A nagyszombatiak „nyitottsága” többek között abban is megnyilvánult, hogy az ország középső területeiről menekülő kereskedők sokkal gyakrabban nyertek itt befogadást, mint a Duna menti városban. A menekülők tőkéje és üzleti szakértelme természetesen Nagyszombat piaci pozícióit is javította. Vö. *Bessenyei József*: Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében. Miskolci Egy. K., Miskolc–Bp., 2007. 47–48.

század fordulóján kialakult és a nemzetközi munkamegosztás alapján strukturálódó világpiacra maga Bécs is a (szemi)periférián helyezkedett el.⁹

A mohácsi csatavesztés utáni időszakban Pozsony térségének rendkívüli mértékben megnőtt a jelentősége.¹⁰ Nagy szerepet játszott ebben az örökös tartományok közelsége, hiszen a Habsburg-fennhatóság alatti országrész csak innen kaphatott segítséget.¹¹ Az ezt követő időszakban a térség a Habsburgok hadseregének kiindulási és utánpótlási bázisa volt. Pozsony szinte minden alkalommal pénzzel, hadiszerekkel, a város költségén fogadott zsoldosokkal támogatta Ferdinánd hadait.¹² Veszély hírére figyelőket, lovasokat küldtek ki, hogy a környéket felmérjék. A stratégiai szempontból is nagy jelentőségű Duna-híd építésére és karbantartására folyamatosan mesterembereket és munkásokat kellett alkalmazni.¹³ A város nemcsak a katonaság, hanem Ferdinándnak az országba utazó diplomatái és tanácsosai számára is fontos állomásként funkcionált. Szapolyai képviselőivel 1533-ban itt kezdődtek a béketárgyalások. Pozsony tehát regionális központból néhány év leforgása alatt országos politikai cent-

9 A város-vidék viszonylatban kialakult központiságából adódóan Pozsonyba összpontosult a kézműipar és a kereskedelem. Ugyanakkor a hasonló népességű városoknál a környező vidék a városi iparnak felvevőpiacot jelentett, a városi népesség ellátása szempontjából pedig fontos élelmiszer-beszerezési lehetőséget, ill. demográfiai szempontból utánpótlási bázist biztosított. *Rainer Beck: Unterfinning: ländliche Welt vor Anbruch der Moderne.* Beck, München, 1993. 301–303.

10 A város szerepmódosulása első, inkább csak szimbolikus jelentőségű mozzanatának a királyi udvarnak nem sokkal a csata után lezajlott menekülését tekinthetjük. Mária ugyanis még augusztus 30-án éjjelen menekült hajón Pozsonyba. *Teréz Oborni: Die Herrschaft Ferdinands I. in Ungarn.* In: *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens.* Hrsg. Martina Fuchs–Alfred Kohler. Aschendorff, Münster, 2003. (Geschichte in der Epoche Karls V. 2.) 147. Ekkor került Pozsonyba a korai újfelnémet szövegű Budai Jogkönyv, és ide települt át a budai káptalan is levéltárával és nagy mennyiségű irattanyagával. *Ortvay Tivadar: Pozsony város története.* IV/1. A város politikai szereplése a XVI-ik század első felében, a mohácsi vésztől I. Ferdinánd király haláláig 1327[!]-1564. *Pozsonyi Első Takarékp., Pozsony, 1912.* 11. A város funkciómódosulási folyamata a század második felében új szakaszába lépett. Ennek egyik ugyancsak szimbolikus mozzanata Miksa 1563-as koronázási ünnepségsorozata volt, amelynek alkalmából a pozsonyi Duna-híd két oldalára címerekkel díszített diadalkapukat állítottak föl. A kapuk azért is bírnak kiemelt jelentőséggel, mert a Habsburg-udvar igen ritkán fordult a magyarországi nyilvánosság felé a képzőművészeti reprezentáció igényével. A kapukat a 16. század egyik legjelentősebb Bécsben működő építésze, Pietro Ferabosco készítette, aki számos stratégiai szempontból kulcsfontosságú magyarországi vár kiépítésében is közreműködött, ill. szerepe lehetett a pozsonyi vár kápolnájának kiképzésében is. *Galavics Géza: A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz képzőművészet.* In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Gondolat, Bp., 1987. 229–230.

11 A Pozsonyban tartózkodó Mária körül rövid időn belül kialakult egy kör, amely Ferdinánd trónigényét támogatta. Említhető itt többek között Báthory István nádor, Batthyány Ferenc horvát bán, a püspök-kancellár Brodaries, Szalaházy veszprémi, majd később egri püspök (s egyben a királyné kancellárja), a később is a királyné mellett maradó Oláh Miklós vagy Thurzó Elek tárnokmester, későbbi helytartó (*Oborni, T.: i. m.* [10. jz.] 148.). A Habsburg-párti politikai elit említett köréhez ld. még: *Fazekas István: Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja.* *Történelmi Szemle* 49. (2007) 21–25.

12 *Ortvay T.: i. m.* (10. jz.) 135., 189.

13 *Király J.: i. m.* (6. jz.) 81–88.

rummá vált. Általában a város volt a Ferdinánd által összehívott országgyűlések helyszíne is. Az 1535. évi diétán pedig a magyar rendek formálisan is elismerték Pozsony megnövekedett jelentőségét. Az ekkor meghozott törvények értelmében ugyanis Pozsony lett a királyság közigazgatási székhelye.¹⁴

A város centrumfunkciójában végbement jelentőségnövekedés mellett feltételezhetünk egy ellentétes előjelű pozíciómódosulást is. Egyes kutatók szerint a 16. századi városok veszítettek a korabeli társadalmakban képviselt súlyukból. Az elmélet képviselői szerint a városok a korábbi időszakokhoz képest egyre kevésbé jelentkeztek már számottevő politikai-katonai tényezőkként.¹⁵ Tovább árnyalja a képet, hogy I. Ferdinánd olyan uralkodónak bizonyult, aki elődeinél sokkal nagyobb érdeklődést mutatott a városok (bel)ügyei iránt.¹⁶ Bár magyarországi viszonylatban a tárgyalt korszakból nem ismerünk ilyen jellegű, a városok belügyeit érintő beavatkozást, mégis a magyar viszonyokra is elfogadhatónak tarthatjuk a kérdéses elmélet fenti megállapításait. Pozsony helyzete ebből a szempontból többszörösen összetettnek mondható, hiszen megnőtt az országos politikában és a közigazgatási rendszerben elfoglalt helye, azonban nem mint valós politikai tényező, hanem tulajdonképpen „csak” mint a legfontosabb közigazgatási szerveknek székhelyül szolgáló központ. Hangsúlyozandó tehát, hogy a város politikai súlyának növekedését nem hosszú távú szerves fejlődés útján érte el, hanem inkább a rendkívüli körülmények eredményezte változásoknak köszönhetően.

A már többször említett nagy horderejű változások jelentősen kihatottak a város gazdasági életére is, elsősorban a fogyasztási viszonyokra, s ezen keresztül természetesen az árak alakulására. A Pozsonyba helyezett hivatalnoki gárda, a közelben állomásozó katonaság és a felélénkült kereskedelmi forgalom mind ebben az irányban fejtette ki hatását.¹⁷ Ennek a folyamatnak a feltárásához elen-

14 Magyar Országgyűlési Emlékek. I. (1526–1536). Szerk. Fraknoi Vilmos. Ráth, Bp., 1874. (Magyar Történelmi Emlékek III. Magyar Országgyűlési Emlékek) 559. A törvények értelmében a Helytartótanács is itt kezdte meg működését (*Ortway T.*: i. m. [10. jz.] 240.). Még 1531-ben szintén itt került sor a Magyar Kamara megszervezésére. Az 1542. évi 30. tc. értelmében a fővárost egyben bírósági székhelyé is nyilvánították, egy évvel később pedig az esztergomi prépostság költözött Pozsonyba teljes levéltárával. Végül 1552-ben a Szent Korona számára is itt találtak menedéket.

15 A fent megkezdett logikai szálát folytatva a politikai-katonai jelentőségcsökkenés mellett kisebb mértékben ugyan, de csökkent a városok gazdasági szerepe is. *Herbert Knittler*: Die Städtepolitik Ferdinands I. – Aspekte eines Widerspruchs? In: Kaiser Ferdinand I. i. m. (10. jz.) 79.

16 Uthalhatunk itt többek között a Langenlois számára 1523-ban, Krems und Stein városa számára 1524-ben kiadott rendeletére, s talán legfontosabbként az 1526-os *Wiener Stadtordnung*ot emelhetjük ki. Ezekben a rendeletekben sokszor a korábban a városok belügyeinek tekintett igazgatási kérdésekben is állást foglalt és/vagy utasítást adott. *Knittler, H.*: i. m. (15. jz.) 76–77.

17 A klasszikus rezidenciális városoknál általánosságban ki lehet mutatni, hogy a nagy létszámú hivatalnoki kar fogyasztása – közvetlenül vagy áttételesen – döntően a kézműves-gazdapolgár középréteg életszínvonalára hatott, de érintette még a városi társadalom legalsó rétegének (pl. a koldusoknak) az életkörülményeit is. Vö. *Andreas Weigl*: Frühneuzeitliches Bevölkerungswachstum. In: Wien. Geschichte einer Stadt. II. Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert). Hrsg. Peter Csendes et al. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2003. 122–124.

gedhetetlenül fontos vizsgálnunk azokat a forrásokat, amelyek információkkal szolgálnak a korabeli árviszonyokról. A városi számadások jövőben végrehajtható részletes elemzésének többek között a Pozsony történetével foglalkozó szakirodalom eddigi hiányosságait kell majd pótolnia. Jelen tanulmányban azonban elsősorban azt a kérdéskört vizsgáljuk, hogy a polgárság gazdasági teljesítőképesége milyen mértékben tudott alkalmazkodni az újonnan előállt helyzethez, illetve hogy a városvezetés milyen reakciókat adott a tárgyalt időszak által támasztott pénzügyi követelményekre.

II. A polgári közösség döntéshozói: Pozsony belső szervezete

A polgárságnak a – nagyjából kereskedőkből álló – felső rétege tartotta kezében a város vezetését. A politikai elit családjain belül öröklődtek a fontosabb tisztségek. Az első tisztségviselő a bíró (*judex primarius*, *Richter*, *scultetus*) volt. Ő felügyelt a többi tisztségviselő munkájára, s kifelé képviselte a polgárok közösségét. Hatáskörében a mai fogalmaink szerinti közigazgatási és bíraskodási jogkörök átfedtek egymást. A középkor végétől a közigazgatási teendőket egyre inkább a polgármester vette át. Kezdetben kisebb jelentőségű adminisztratív teendőket látott el. Témánk szempontjából kiemelt jelentőségű, hogy ezek közé tartozott a számadások készítése, a pénzkezelés ellenőrzése, a tanács határozatainak végrehajtása.¹⁸ A számadások készítése – valószínűleg már a 15. század második felétől – a külön erre a feladatkörre alkalmazott kamarás munkájává vált, s a polgármesternek csak a kamarás ez ügyben tett felterjesztését kellett ellenőriznie, illetve elfogadnia. Hatásköri viták után a közigazgatási teendők, s azon belül a városháztartás területe végleg elkülönült az igazságszolgáltatástól. Mindez szimbolikus értelemben a jelképek terén is megmutatkozott: a bírót a pallos, a polgármestert a kormánypálca illette meg.

Mindketten tagjai voltak a belső tanácsnak, ahol rajtuk kívül még tíz további esküdt tanácsos vett részt a döntések meghozatalában. A belső tanács a várost mint közösséget érintő ügyekben – amilyen például a város költségvetése – intézkedett. Itt is érezhető a korábban említett hatáskörök összemosódása, hiszen a grémiumnak egyúttal tevékenységi körébe tartozott minden polgárjoggal rendelkező lakos peres ügyében is dönteni. Továbbá ez a testület adta ki a város mindennapi életének számos területét szabályozó rendeleteket (statútumokat), s egyben a tanács volt hivatva ügyelni a rendeletek betartatására is. A belső tanácsot bizonyos területeken a hatvanfős külső tanács ellenőrizte. Többek között a kamarásnak az ügynevezett *Gabbuch*ban rögzített, a város költségvetéséről tett rendszeres évi jelentésénél a bírón, a polgármesteren és az esküdt tanácsosokon kívül több külső tanácsos is jelen volt.¹⁹

¹⁸ Király János: Pozsony város joga a középkorban. MTA, Bp., 1894. 67.

¹⁹ Ld. még a IV. fejezetet.

Pozsony jogkönyve előírta, hogy a magisztrátus tagjai legyenek többek között „istenfélők, hivataluk viselésére alkalmasak, [...] házasemberek [...]. Hallgatagok, vagyis őrizzék meg a hivatalos titkot. Szegények és gazdagok iránt egyenlőképp [...] igazságszeretőek.”²⁰ Az utóbbi kitétel nyilván a városi adóknak az egyes polgárokra történő elosztására is vonatkozott. A tisztviselők válassztása minden évben Szent György napjára esett. Egyúttal az esetek többségében a városi költségvetésről szóló jelentések is ezen határnapot adták meg a pénzügyi év kezdő dátumaként. A bírói, polgármesteri, illetve esküdti állás betöltését csak gyilkosság elkövetése, özvegyi állapot (kivéve ha az illető bejelentette, hogy újonnan nősülni akar) vagy hamis eskütétel zárta ki.²¹ A városi bevételek esetlegesen nem megfelelő kezelését nem jelölték meg ilyen kritériumként.

A városi közigazgatás jelentős személyisége volt a pénzügyekért felelős kamarás (*Chamerer*). Fontos kiemelnünk, hogy a tisztviselők listáját tartalmazó források az 1540-es évektől már a belső tanácsnokok között említik ezt a tisztséget, jelezve ezzel a hivatali hierarchián belüli jelentőségnövekedését, illetve azt a tényt is, hogy kiemelt figyelmet fordítottak a költségvetés kérdésére. A kamarás munkáját a kamaraszolga segítette, illetve a számadáskönyvben olvasható megfogalmazásokból arra következtethetünk, hogy több személyt is alárendeltek, például beszerzések lebonyolítására. A városi adminisztráció irányítója a jegyző (*Stadtschreiber*) volt, aki a tanácsülések, gyűlések jegyzőkönyvei mellett az irattárat is vezette. Vezető hivatalnokként neki volt a legmagasabb az illetménye, a nagy felelősséggel járó tisztség magas presztízse tehát jól tükröződik a számadáskönyveknek a tisztviselők járandóságát tartalmazó részében.²² A jelentősebb alkalmazottak közül említhető még az ügyész (*Stadtprocurator*), a városi orvos és a bába.²³

A város kiadásainak tárgyalásánál látni fogjuk, hogy milyen mértékben emelkedtek a hadi kiadásokra fordított összegek. Az országban uralkodó háborús állapotok miatt a legtöbb városban megnövekedett a katonai hatóság szerepe. Utóbbi az esetleges katonai elszállásolás és egyéb védelmi szempontok miatt beleszólást kapott többek között az ingatlanforgalomba is, mivel számon tartotta

20 *Eperjessy Kálmán*: Városaink múltja és jelene. Műszaki, Bp., 1971. 101.

21 *Király J.*: Pozsony város joga i. m. (18. jz.) 67., 70.

22 A korszak jegyzőinek járandóságához ld. a III. fejezetet.

23 Figyelemre méltó, hogy a város már a 15. század közepétől alkalmazott orvost. *Ortway Tivadar*: Pozsony város története. II/4. A városlakosság családi, anyagi, értelmi és vallásélete, 1300–1526. Pozsonyi Első Takarékp., Pozsony, 1903. 285. Bár Ortway nem közöl pontos adatot, ha elfogadjuk állítását, úgy kijelenthető, hogy Pozsony ebben a tekintetben „előbbre járt” a hasonló méretű német városoknál. Utóbbiak közül Hall városáról tudjuk, hogy az ottani tanács csak 1517-től alkalmazott orvost, s csak 1519-től volt állandó gyógyszerész a városban. *Gerd Wunder*: Die Bürger von Hall. Sozialgeschichte einer Reichsstadt 1216–1802. Thorbecke, Sigmaringen, 1980. (Forschungen aus Württembergisch Franken 16.) 135–136. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a vizsgált pozsonyi számadáskönyvekben a kérdéses évekből nem találtunk adatot városi orvos alkalmazására.

a szóba jöhető szálláshelyeket.²⁴ Pozsonyban a városkapitány (*Hauptman*, *Stathauptman*) felelt a rend fenntartásáért, kisebb ügyekben ítélkezhetett is. Az 1490-es évektől szórványosan, 1513-tól pedig szinte majdnem minden évben a belső tanács esküdtjei között említették. Mindezt úgy is értelmezhetjük, hogy ezzel a tisztséggel tulajdonképpen tizenháromra emelkedett a belső tanács tagjainak a száma. Csizmadia Andor szerint a 15. század második felében találkozunk először ezzel a tisztséggel.²⁵ A városkapitányt további tisztségviselők segítették munkájában: az egyes városrészeknek, sőt a jelentősebb utcáknak is volt külön kapitányuk. A végrendeletekben a dunai külváros kapitányát említik legtöbbször. Az 1540–1550-es évek végrendeleteiből hat személyt ismerünk ezen a poszton. Két testamentumban tesznek még említést a Mihály utca kapitányairól, illetve egy-egy esetben a *Spitalgasse* és a széplaki külváros *Hauptman*ja fordul elő.²⁶ Itt említhetjük meg a városi hóhért, aki a bűnözők előállítására, kínzására és

24 *Gecsényi Lajos*: A 16–17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez (Az erődváros megjelenése). In: Unger Máttyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Máttyás negyedszázados egyetemi történektanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk. E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Bp., 1991. 146. Pozsony polgársága annyiban „szerencsésebb” helyzetben volt, hogy az itt állomásozó katonaságot a várban helyezték el, ezáltal helyileg elkülönült a városból, így a katonai hatóság nem tudta olyan mértékben korlátozni a városi önkormányzatot, mint ahogyan azt más városok esetében megtehetette.

25 *Csizmadia Andor*: Népi közigazgatásunk tizedesi és fertálymesteri intézménye. A győri hadnagyok, tizedesek és fertálymesterek. Győri tanulmányok 5. (1983) 61. Csizmadia szerint a 16. század vonatkozásában egyelőre még csak sejthető, hogy a belső tanács tagjaként kezelték a városkapitányt, és majd csak a 17. századtól vehetjük bizonyosra, hogy az említett grémium tagja volt.

26 A 16–17. századi magyarországi és erdélyi városokból számos analógiát találunk a helyi önkormányzatnak ezen alsó szinten szerveződő tisztségeire. Győrött hadnagyok, alhadnagyok és tizedesek látták el a rendészeti teendőket, a 18. században pedig – a bevándorló német ajkú polgárság hatásaként – megjelentek a fertálymesterek. Uo. 51. A nyugat-magyarországi térségben Szombathelyen is megjelent (fő)hadnagyi intézményről ld. *Dominkovits Péter*: Szombathely privilegizált mezőváros gazdasága, társadalmá a 17. században (1605/1606–1685). Doktori disszertáció. Bp., 2009. 52. (Ld. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/dominkovitspeter/diss.pdf> – a letöltés ideje: 2010. júl. 14.) A felső-magyarországi városokban német hatásra a fertálymesteri intézmény terjedt el. Itt a negyedek élén a *Viertelmeister*ek, a tizenkettedek élén a *Rottmeister*ek álltak. Védelmi és tűzrendészeti teendők tartoztak feladatkörükbe. *Csizmadia A.*: i. m. (25. jz.) 61. Debrecenből a 16. századtól ismertek az utcakapitányok, tizedesek és tűzházgazdák; egy 1566-os tűzrendészeti szabályzat részletesen ismerteti az utcakapitányok feladatait. Minden utca közönsége külön tisztet, altisztet és egyéb funkcionáriusokat választott. Az utcakapitányok a városrészek között szétszórta munkák végrehajtói és felügyelői voltak, egyben (tűz)rendészeti és útbiztosi feladatokat is elláttak, sőt alkalmanként bírskodtak is. Gondoskodniuk kellett a közvagyonról, ők végezték az adóösszeírást, közreműködtek az adókievítésnél és -beszedésnél, ill. ügyelniük kellett még az utcák tisztán tartására is. Alájuk tartoztak a tizedesek és a tűzházgazdák. Uo. 47–48., 52–53. Szegeden házcsoportonként, ill. utcánként is választottak előjárókat, ezek a funkciók a későbbi utcakapitányi intézményben éltek tovább. Uo. 50. A tizedeken alapuló rendszer a korabeli Kolozsvárott is kimutatható. Itt a tizedeket összefogó nagyobb szervezeti egység az utca, ill. később a városnegyed volt. A tizedesek közvetítő funkciót láttak el a városi tanács és a polgárok között. A negyedeknek nagy szerepük volt a szűkebb közösség képviselésében is, ugyanis a 16–18. században a százférfiak testületében a negyedkapitányok képviselték a városrész lakóit. Uo. 51., 55–58.

kivégzése mellett más tevékenységeket is űzött, így például sajátos módon ő felügyelt a városi nyilvánosházra és az abból származó bevételekre, továbbá ő szedte össze az elhullott állatok tetemeit. A hóhér juttatásai a városi számadáskönyvekben a kiadások között – talán a szakma lenézettsége miatt – mindig az utolsó tételt képezték.²⁷

III. A város költségvetési egyensúlya az 1528–1529-es és az 1540–1541-es pénzügyi év kiadásai és bevételei tükrében

A városi közösség gazdasági teljesítőképessége szempontjából elengedhetetlenül fontos részletesen vizsgálni, hogy milyen tételek képezték a korabeli városgazdaság legfőbb kiadásait és bevételeit.

A város egy összegben fizette a királyi kincstárnak a megszabott pénzbeli szolgáltatásokat, így a cenzust²⁸ és a taksát, általában Szent Mihály, Szent Márton vagy Szent György napján. Az udvar bizonyos esetekben igényelhetette a rendkívüli segély (*collecta, taxa extraordinaria*) fizetését is. Az oszmán hódítás korában ez utóbbi valójában adójellegűvé vált és jelentőségében meghaladta a cenzust. A taksa átalányösszegét a magisztrátus osztotta fel a polgárok között, utóbbiak vagyoni helyzete alapján. Az egy főre eső adó összegéről a korszakban csak egy forrás áll rendelkezésünkre: az 1542–1543. évi adójegyzék. A benne közölt adatok alapján megállapítható, hogy az egy főre jutó átlagos összeg 2,6 font-dénárt tett ki.²⁹ Az ingatlanvagyon és a jövedelem alapján arányosan elosztott adó is jelzi, hogy a korabeli várost szociális, gazdasági és jogi (azonkívül kulturális) értelemben is egy nagy egésként foghatjuk fel, ahol a közösség tagjainak a polgárjog keretében kapott jogok és kiváltságok fejében pontosan meghatározott jellegű és mértékű kötelezettségeket kellett vállalniuk.³⁰ Pozsony taksája 1549-ben 2000 forintot tett ki.

A közterheken kívül a költségek legjelentősebb tételét a városigazgatás fenntartása jelentette: a tisztviselők járandóságai, a városi tulajdonú ingatlanokban, földeken, erdőkben végzett beruházások, épületek, malmok, üzemek, szőlők stb. karbantartása sorolható ide. Kiadással járt a kiváltságlevelek vagy azok megerősítésének megváltása is. Ahhoz, hogy minél részletesebb képet kapjunk a kiadásokról és a bevételekről, mindenképpen vizsgálnunk kell a városi kamarai

27 Érdekeségként megjegyezhető, hogy a tisztség öröklődött, s a 15. század második felétől a hóhér általában már segédekkel dolgoztatott. Utóbbi információ Vladimír Segeš szíves szóbeli közlése alapján.

28 Ez kezdetben a föld használatáért fizetett bérösszeg volt.

29 AMB MmB Mestské knihy, Knihy hospodárske, d. 3. Taxa Registrum.

30 Vö. *Gernot Kocher*: Spätmittelalterliches städtisches Rechtsleben. In: Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters. Internationaler Kongress Krems an der Donau 20. bis 23. September 1976. Verlag der ÖAW, Wien, 1977. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 325./Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 2.) 55.

számadáskönyvek adatsorait. A tételek aprólékos bemutatását itt most mellőzve, csak a korábban már említett két év adatait emeljük ki. A városgazdálkodás áttekintéséhez tehát az 1529-ben és az 1541-ben bejegyzett számadások szolgálnak majd alapul.³¹ Először azonban érdemes általánosságban bemutatni a város pénzügyi feladatait, illetve lehetőségeit.

Az 1520-as évektől a védelmi költségek ugrásszerűen megnőttek. Pozsony legősibb magva az Óvárosnak vagy *Altstadtnak* nevezett városrész volt. Ezt a központi magot védelmi falak, faltornyok, *Zwingerek* és vizesárok vette körül.³² A török veszély miatt a város védműveit folyamatosan erősítették. A körfalakat kapu- és faltornyok, illetve bástyák tagolták. A Duna felé eső déli oldalt még külön sáncok, úgynevezett háborok is védték. A löpormalom a Piacon működött.³³ A Duna felé néző és az úgynevezett Újvárossal összeköttetést biztosító Hálás-kaput még 1526-ban eltorlaszolták, csak egy szűk gyalogjárót hagytak meg.

Három évvel később a városfalon kívül a Lőrinc-kapu előtt álló Szent Lőrinc-templomot és a Mihály-kapu előtt álló Szent Mihály-templomot lebontották, hogy elég kőanyagot nyerjenek a védelmi építkezésekhez.³⁴ Nem csak az így nyert építőanyag volt nagy értéke. Az okleveles forrásokból értesülünk arról, hogy a város a templomok lebontásakor jelentős egyházi kincsekhez is hozzájutott. Ezek nagy részét a tanács nem szolgáltatva vissza az egyháznak, hanem értékesíteni kívánta, hogy az ily módon befolyt pénzből fedezzék az erődítési munkálatokat.³⁵ A kincsek kisebb részét átvitték a ferences kolostorba. A többi értéktárgy eladásából jelentős összeg folyt be, a kimutatások szerint közel 540 fontdénár.³⁶

31 A városi számadáskönyvekben 1364-től rögzítették a kiadásokat és a bevételeket. Az adatok 1434-től váltak folyamatosná. *Fejérpataky L.*: i. m. (2. jz.) V.

32 A *Zwingerek* a főfalakkal párhuzamosan futó falak által képzett közök voltak, melyek *Hamit* (azaz *Hemd*), *Parcham* vagy *Zingel* néven szerepelnek a korabeli leírásokban. *Ortvy Tivadar*: Pozsony város története. II/1. A város középkori topográfiája, 1300–1526. Pozsonyi Első Takarékp., Pozsony, 1895. 148.

33 A 16. század közepén állították fel a gazdagon felszerelt fegyvertárat (*Püxenhof*), s már 1440-től rendelkezett a város saját ágyúöntő műhellyel. *Demkó Kálmán*: Felső-magyarországi városok életéből a XV–XVII. században. MTA, Bp., 1892. 81.

34 *Paul von Ballus*: Presburg und seine Umgebungen. Schwaiger–Landes, Presburg, 1825. 80.

35 AMB MmB Listiny a listy, Listiny a listy stredoveké (= List. stred.) No. 5685. (Magyar Országos Levéltár [Budapest], Mikrofilmtár [= MOL Mf.] C 56).

36 Uo. No. 5683. (MOL Mf. C 56). Érdekeséggé válhat, hogy az ebben az ügyben az udvartól érkezett levélben kétségbe vonják, hogy a város a kérdéses összeget kizárólag csak az említett építkezésekre használta föl. Uo. No. 5682. (MOL Mf. C 56). Még 1532-ben is folyt a levelezés, egy – valószínűleg – ebben az évben kelt levélben a pozsonyi tanács azt sérelmezte, hogy a kincsek egy részével az egyik plébános a városon kívülre távozott. A kincsek említett felhasználását indokolandó, elég siralmas – és valószínűleg túlzó – képet festenek a város védelmi lehetőségeiről és nehéz anyagi helyzetéről. Eszerint a várost el kell látni védelmi eszközökkel és katonasággal, mivel ő maga (egyáltalán) nem tud megfelelő intézkedéseket fogantatni („die Stat, die zur gegenwer gar nichts erpawen, mit gschutz, desselben Munition und Volkh [...] notturffgklich versehn [...] werd”). Többször említik, hogy a város rossz anyagi helyzete, pontosan „nagy szegénysége miatt” (*unser grossen Armuet halben*) nem képes fedezni a szükséges védelmi kiadásokat. Uo. No. 5720. (MOL Mf. C 56). Utóbbi érvelést azért is tarthatjuk túlzónak, mivel – amint azt később részletesen tárgyalni fogjuk – több olyan adattal rendelkezünk a ko-

Mindemellett az országban uralkodó háborús állapotok olyan hadi terheket is róttak a városra, amelyek nem közvetlenül magának a városnak a védelmi képességét növelték. Korábban említettük a korszak fontos jellemzőjeként, hogy a városok az országos politika szintjén veszítenek jelentőségükből. Politikai helyzetüket nagyban meghatározta, hogy mennyiben tudtak hozzájárulni az ország hadi terheihez, hiszen az általuk befizetett adó, az uralkodónak nyújtott kölcsönök, zsoldosok állítására vagy hadiszerek vásárlására költött összegek egyfajta hivatkozási alapként szolgálhattak érdekeik érvényesítésében.³⁷ Bár Pozsonyt a korszakban nem fenyegette komoly mértékben közvetlen katonai veszély, mégis bővebben ki kell térnünk a hadi kiadások témájára, hiszen az ilyen jellegű költségek a speciálisan a korszakra jellemző viszonyok miatt tetemes mértékben megnöttek. Az a tény, hogy a Magyar Királyság városai ezeket a költségeket egészen a tizenöt éves háború időszakáig anélkül tudták vállalni, hogy „csődbe mentek” volna,³⁸ már önmagában is mutatja jelentős gazdasági teljesítőképességüket. Érdemes tehát ezeket az anyagi terheket mint speciálisan a vizsgált korszakban növekvő jelentőségű tényezőket elsőként tárgyalni.

A hadi terhek jelentős részét a katonaállítási kötelezettség finanszírozása jelentette. Az udvar igyekezett szabályozni és rendszeressé tenni a városok ilyen jellegű feladatait. Az 1545. évi országgyűlés rendelkezései szerint a városok jövedelmei alapján állapították meg a kiállítandó lovasok számát, azaz minden száz forint jövedelem után két lovas katonát kellett kiállítani. Az 1555. évi 4. tc. pedig elrendelte, hogy minden száz jobbágyporta után két lovaszt kell felszerelni. A városok katonaállítási kötelezettsége tehát – részben – a telekka-tonaság rendszerére alapozódott. A katonaállítás költségei hozzávetőleg a *taxa* összegével egyezhettek meg, tehát mintegy megduplázták a városok éves adójának mértékét.³⁹

A hadi terhek további jelentős tételét tették ki a hadseregnek végzett szállítások. Az uralkodó mezei seregeiben alkalmazott tüzérség szállítása hagyományosan a városok feladata volt. A 16. századi hadakozásban nagymértékben megnőtt ennek a fegyvernemnek a jelentősége, ami természetesen növelte a városok terheit is. Ezenfelül a városoknak kellett – legalábbis részben – gondoskodniuk a mezei seregek ellátásáról, a kamara által vásárolt élelem és felszerelés szállításáról is. Ez a kötelezettség nyilván nagyszámú igásállat és szállítóeszköz kiállítását követelte meg. A kamarai számadáskönyvek bejegyzései is tanúskodnak Pozsony hadi terheiről. Az 1528–1529. pénzügyi évben például nyolc kocsival („8 wagen mit pulver und kugeln”) szállíttatott a város Katzianernek Nagyszombatból puskaport és muníciót, illetve később további két hordó-

rábbi évekből, amelyek azt bizonyítják, hogy Pozsony jelentős hadi szállításokat bonyolított le a városon kívülre is.

37 H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség). I–II. Gondolat–MOL, Bp., 2004. (Doktori Mestermunkák) I. 334.

38 Uo. 357.

39 Uo. 338. A költségek kiszámításához: uo. 345.

val („2 vessel mit kugeln”) golyókat. Emellett több kisebb szállítást és követküldést is említenek Trencsén és Kassa térségébe. Az ilyen jellegű kiadások ebben az évben mintegy 124 fontdénárnyi összegre rúgtak.⁴⁰ Az 1541-es számadások nem említenek mezei sereg részére történt szállítást. Ebben az évben is költött a város hadiszerekre („geschutz, pulver, salitter und allerlai schieszzeug”), de azokat valószínűleg saját készleteinek feltöltéséhez használta fel. Ezek között a legnagyobb tételt 30 font salétrom és 27 font puskaapor beszerzése képezte. A hadiszerekre fordított teljes költség ebben az évben mintegy 13 fontdénárt tett ki.⁴¹ Az 1529-eshez képest alacsony összegek nyilvánvalóan azzal magyarázhatók, hogy 1540-ben nem kellett Pozsony térségében mozgó mezei seregeknek szállítani.⁴² Fontos viszont, hogy ebben az évben már külön említenek városi puskaívést és városi alkalmazásban dolgozó pajzskészítőt. Mindkettő rendszeres fizetésben részesült, s járandóságuk összesen 30 font 4 schillingre rúgott.⁴³ Védelmi intézkedésnek számítható még, hogy jelentősen nőtt a fizetett örök száma. Míg 1529-ben csak egy őrt említtettek, addig 1541-ben már nyolc olyan személy szerepelt, akik a falakon őrködtek, tehát nem az utcák rendjét vigyázták (*Wachter auf der Maur*). Ennek a nyolc órnek összesen 115 font 4 schilling bért fizetett ki a kamarás.⁴⁴

Külön költségként jelentkezett az uralkodóhoz, magas rangú udvari tisztviselőkhöz vagy a központi igazgatási szervekhez indított követségek finanszírozása. Ilyenkor gyakran költöttek ajándékokra, esetleg egyenesen kenőpénzzel küldték el a követeket. Az 1529-es adatok szerint az azt megelőző pénzügyi év-

40 AMB MmB Kammerb. 79. köt. fol. 197–200. Puskaapor készítéséhez használt salétromot külön is vásárolt a tanács közel 4 fontdénárért. Uo. fol. 89. Hasonló hozzájárulással találkozunk Szombathely számadáskönyveiben a 17. század első éveiből. A nyugat-magyarországi mezőváros igavonó jószágokkal, szekerekkel és szekeresekkel, a katonák és jószágok ellátását szolgáló élelmiszerrel, valamint takarmánnyal támogatta a Kanizsa térségébe felvonuló hadakat. *Dominkovits P.*: i. m. (26. jz.) 34–35. Az analógia természetesen annyiban „távolinak” mondható a vizsgált pozsonyi helyzethez képest, hogy Szombathely térsége 1605-ben felvonulási körzetből hadszíntérré változott.

41 AMB MmB Kammerb. 92. köt. fol. 133.

42 Másrészt gyakran kellett olyan szállításokat is teljesíteni, amelyek szintén csak közvetve járultak hozzá a város biztonságához, de nem mezei sereg részére végezték azokat. Így pl. 1543-ból ismert Hans Ungnadnak, az akkori magyarországi főparancsnoknak a levele, amelyben kéri a pozsonyi tanácsot, hogy járuljon hozzá a Komárom megerősítését célzó építkezésekhez. Konkrétan az ott dolgozó kőművesmester és csapata számára kért eszközöket. Sajnos az okleveles anyagban nem találunk adatot arra vonatkozólag, hogy megtörtént-e a szállítás. AMB MmB List. stred. S. I. Politica No. 3133. (MOL Mf. C 338). A polgárság szállítási kapacitását olyan feladatoknál is igénybe vette az udvar, amelyek nem tartoztak az oszmánok elleni védekezés körébe. Így pl. 1544-ben arra utasították a pozsonyiakat, hogy a Ferdinánd emberei által Szentgyörgyben és Bazinban vásárolt bor és gabona Pozsonyba történő szállítását végezze el a város. A teljesség kedvéért meg kell ugyanakkor említeni, hogy Ferdinánd levelében ezt fizetség ellenében kérte. Uo. No. 3167. (MOL Mf. C 338).

43 AMB MmB Kammerb. 92. köt. fol. 375. Kisebb tételt képezett egy puskaaporkészítő járandósága (1 font 2 schilling). Uo. fol. 183.

44 Uo. 79. köt. fol. 221. és 92. köt. fol. 395.

ben mintegy hat fontdénárnyi összeget költött a város hírvívökre, futárookra. A leggyakoribb úti cél Bécs mellett a „szomszédos” szabad királyi város, Nagyszombat volt, illetve Katzianerhez menesztettek több futárt.⁴⁵ A küldöncökre költött összeg a következő években megnőtt, az 1541-es számadás szerint már mintegy 12 fontdénárt fordítottak erre a célra. Leggyakoribb úti célként ekkor is Bécset jelölték meg.⁴⁶

A fent említett kenőpénzhez és ajándékokhoz (*Stat Eruns*) hasonló célt szolgált a jelentősebb személyiségek vendégül látása. Ilyen eseményre került sor még 1528-ban, amikor is vendégül látták Katzianert és kíséretét, s az erre a célra vásárolt étel és bor közel négy és fél fontba került.⁴⁷ Ugyancsak az 1529. évi számadások tanúskodnak arról, hogy több felső-magyarországi város, köztük Kassa, Lőcse és Bártfa küldöttségét, valamint egy prágai követséget is fogadtak Pozsonyban. Az összes ilyen jellegű kiadás több mint 119 fontdénárral terhelte a költségvetést.⁴⁸ Láthatjuk tehát, hogy milyen fontos volt a város számára az érdekérvényesítést segítő kapcsolattartás, illetve az információcsere, ha úgy tetszik, a hírszerzés ezen formája. Külön hangsúlyozandó, hogy az itt szereplő kiadások felülmúlják a hadiszerekre ugyanebben az évben költött összeget. Az 1541. évi számadásokban is találunk hasonló jellegű adatokat. A jelentősebb küldöttségek – köztük Sopron delegációjának és egy udvari küldöttségnek hallal és borral történő – vendégül látására összesen közel 53 fontdénárt fizettek ki.⁴⁹

Az eddig felsorolt kiadástípusok „részesedése” a költségvetésből tehát jelentősen megnőtt. Mindez természetesen speciálisan az új politikai helyzetre vezethető vissza. A többi kiadástípust, amelyek a korábbi időszakokban is „megszokottak” voltak öt csoportra oszthatjuk:

1. dologi kiadások;
2. tisztviselők és alkalmazottak bérezése;
3. városi ingatlanok karbantartása, valamint ingatlanra felvett kölcsönök törlesztése;
4. kézművesmunkák fizetése;
5. egyéb.

45 Uo. 79. köt. fol. 77–79.

46 Uo. 92. köt. fol. 125–129. A harmincas évek okleveles anyagából értesülünk arról, hogy az említett városokon kívül a pozsonyi tanács sziléziai városokkal is kapcsolatban állt. AMB MmB List. stred. No. 5738. (MOL Mf. C 56).

47 Érdekességként megemlíthető, hogy erre az alkalomra 100 zsemlét és kilenc *fuder* bort vett a város (1 pozsonyi *fuder* = 30 pozsonyi akó = 1611,6–1630,8 l). AMB MmB Kammerb. 79. köt. fol. 51.

48 Uo. fol. 51–57.

49 Érdekes adalékként szolgálhat a korabeli reprezentációs kiadásokhoz, hogy milyen élelmiszereket vásárolt a kamarás. Leggyakrabban bort, halat, zsemléket, kenyeret, zsírt és különböző gyümölcsöket szereztek be szolgálai. Uo. 92. köt. fol. 79–86. A fenti kiadástípusokhoz szolgál analógiával Szombathely mezőváros hasonló tevékenysége. Dominkovits kiválóan érzékelteti a mezővárosi érdekérvényesítés mozgásterét, „lobbilitásait”. *Dominkovits P.*: i. m. (26. jz.) 47–48.

A dologi kiadások közé tartozott első helyen a speciális reprezentációs célokra, illetve a rászorulókat ellátására szánt élelem felvásárlása.⁵⁰ A két vizsgált adatsorban itt jelentős eltérés mutatkozik. Míg az 1529. évi bejegyzés szerint közel 102 fontdénárnyi összeget fordítottak ilyen célra, addig 1541-ben ez az összeg már nem kevesebb mint 808 font 1 schilling és 6 dénárt tett ki. Nyilvánvalóan nem magyarázható a jelentős költségnövekedés azzal, hogy – a lakosság drasztikus növekedése által – nagymértékben nőttek a város ilyen jellegű szükségletei. Arra vonatkozólag sem rendelkezünk konkrét adattal, hogy a reprezentációs költségek nőttek volna meg ugrásszerűen. Mindezekből következően arra kell inkább gondolnunk, hogy jelentős mértékben nőtt az élelmiszerek ára a városban, ami több okra vezethető vissza. Egyrészt magán a városon belül is nőtt a kereslet (itt visszautalhatunk Pozsonynak a korszakban kialakuló központi szerepére, amelynek eredményeként a város lakossága megszorodott, s ez növelte a keresletet), másrészt pedig nem szabad megfeledkeznünk az országban uralkodó háborús állapotok teremtette konjunkturális lehetőségek hatásairól sem, amelyek szintén pozitívan hatottak a mezőgazdasági termékek árára.

Az élelem mellett jelentős tételt képezett a zab, a faárúk, ezeken kívül kisebb összegeket költöttek még gyertyára, mézre, salétromra és vasárura. Külön tételként ide sorolhatók továbbá a tisztviselők ruházatára vagy az ahhoz való szövetekre fordított összegek is. Ilyen célra 1529-ben közel 34 fontdénárt, 1541-ben pedig már majdnem a dupláját, mintegy 66 fontdénárt költöttek. Itt nem beszélhetünk a ruhadarabok – ilyen mértékű – drágulásáról. Egyértelműen látszik, hogy az értékesebb darabok (például 1529-ben Jacob Körbler polgármester hivatali ruhája, vagy 1541-ben Michael Stützl városi jegyző hivatali viselete és Hans Bernhaimer akkori polgármester hivatali öltözete)⁵¹ mindkét esetben 6-7 fontdénárba kerültek, a kevésbé értékes viseletekre pedig 1-3 fontdénár közötti összeget költöttek. A két év adatai közötti különbség oka abban keresendő, hogy az 1541-es számadásban szerepel két jelentősebb tétel posztóvásárlásról. Eszerint Bécsben húsz fontdénár értékben szereztek be 20 vég zöld színű *lindisch* posztót, illetve ugyanolyan mennyiségű vörös *lindisch* posztót 18 font és 6 schilling értékben. Abból a célból vásárolták az anyagokat, hogy azokból a városi toronyőröknek készíttessenek ruhát.⁵² Összességében megállapítható, hogy 1528–1529-ben dologi kiadásokra összesen közel 490 fontdénárt fordítottak. Az 1541. évi számadásban a hasonló tételek mintegy 1094 fontdénárnyi összeget

50 A korabeli polgári közösségek részéről általános elvárás volt a városok vezetőivel szemben, hogy gondoskodjanak a városi lakosság – nyilván elsősorban a szegények és a koldusok – ellátásáról. A különböző küldöttségek, jelentősebb személyiségek megvendéglése mellett tehát főként ilyen célt szolgáltak ezek az élelmiszerek.

51 AMB MmB Kammerb. 79. köt. fol. 129., ill. uo. 92. köt. fol. 149.

52 Uo. fol. 149., fol. 151. A 15. század második feléből van adatunk a Londonból vagy legalábbis angol területről származó *lindisch* (*Pach Zs. P.*: i. m. [5. jz.] 26.) posztó áráról: 240–255 dénárba került belőle egy rőf (*Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. MTA TTI, Bp., 2004. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32.] 160.).

tesznek ki. A különbség leginkább azokra az eltérésekre vezethető vissza, amelyek „a város ellátása” címen megjelenő és főként élelemre fordított összegek között jelentkeznek.

A dologi kiadások után második helyre sorolható a tisztviselők és egyéb városi alkalmazottak fizetése. Az 1529. évi számadásokban mintegy 545 fontdénár, az 1541. évi feljegyzésekben pedig mintegy 750 fontdénár szerepel. A legnagyobb összeget – mindkét évben 52-52 fontdénárt – a városi adminisztráció vezetője, a városi jegyző kapta. Utána következett a kamarai írnok és a kamaraszolga fejenként heti fél fontdénárral, azaz egy évre pontosan a jegyző fizetésének a felét kapták. A pénzbeli járandóságon felül külön juttatásként foghatjuk fel a hivatali ruházat készítését is, amelynek költségeit a város állta. Amint azt láthattuk, a többi tisztviselőnek, illetve alkalmazottnak is gondoskodtak ruházatról. A város alkalmazásában álló személyeknek a hivatali rangsorban való elhelyezkedése tehát nemcsak azáltal képezhető le, hogy ki mennyi pénzt kapott, hanem azon keresztül is, hogy kinek milyen értékű volt a hivatali ruházata vagy mennyibe került az ahhoz szükséges posztó.

Jelentős tételt képezett még a kapuőrök (*Thorsteher* – fejenként évi 16–18 fontdénár) és a toronyőrök (*Türner/Turner*), a városi kocsisok (összesen évi 58–65 fontdénár), valamint a hóhér és segédei összesített járandósága. A kocsisokat, fuvarosokat leginkább a korábban már említett hadi szállításoknál, az élelem és egyéb nyersanyag beszállításánál, illetve a városi építkezések logisztikai támogatásánál alkalmazták. A hóhér által végzett tevékenység *Züchtinger Arbeit* néven viszonylag részletesen szerepel (lásd a II. fejezetet) – bérezése összesen mintegy évi 34–38 fontdénárra rúgott. Némileg meglepő, hogy a vásárbíró csak évi 13 fontdénárt kapott, s a városkapitány még ennél is kevesebbet: 10 fontdénárt. A felsoroltak mellett számos alacsonyabb rangú alkalmazottat említenek még, így bírósági szolgákat, kikiáltókat, az örök munkáját koordináló *Umsagereket* és ügynevezett *Stundrueffereket*. A város tulajdonában lévő mezőgazdasági ingatlanok, kertek, ligetek felügyeletéért lehetett felelős az *Auforster*. Hasonló tisztség volt a városi erdészé (*Waldforster*), aki minden bizonnyal a város tulajdonában lévő erdőkben teljesített szolgálatot.⁵³ Összességében elmondható, hogy a tisztviselők és alkalmazottak bérezése 1528–1529-ben az összes kiadás 22,5%-át, illetve 1540–1541-ben 24,5%-át tette ki. A tételek ilyen arányú részesedése már önmagában is jelentős. Még inkább felértékelődik ennek a kiadástípusnak a jelentősége, ha figyelembe vesszük, hogy például Augsburgban a 16.

53 Megjegyzendő, hogy az utóbbi tisztség 1529-ben még nem fordult elő, 1541-ben viszont már találkozunk vele. Sajnos nem lehet pontosan elválasztani a két munkakört, ugyanis egy *Auforster* járandósága kapcsán éppen 1541-ben említették, hogy az illetőnek erdőben is kellett szolgálatot teljesítenie (AMB MmB Kammerb. 92. köt. fol. 377). Ehhez kapcsolódva még megemlíthetjük, hogy a város tulajdonában lévő erdőket két részre osztották: az erdőségek *Herrmlust* nevű részéből a magisztrátus, *Burgerlust* nevű részéből pedig a polgárság kapott fajarulékot. *Ortway Tivadar*: Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben. Wigand, Pozsony, 1905. 53.

század elején a város összes kiadásának mindössze 9–15%-át tették ki az ilyen jellegű költségek.⁵⁴

A kiadások következő nagy egységét a város által bérelt vagy a város tulajdonában lévő ingatlanokra fordított összegek alkották. Ezek két nagyobb csoportba oszthatók. Az első a város által bérelt ingatlanok bérét foglalta magában. Ezek összesítve 1529-ben még mintegy 219 fontdénárra rúgtak, 1541-ben már csak mintegy 164 fontdénárt tettek ki. Amint azt később látni fogjuk, a város által bérebe adott ingatlanokból befolyó jövedelmek is jelentős mértékben (több mint 50%-kal) csökkentek. Elképzelhető, hogy utóbbi, esetleg mindkét változás azzal magyarázható, hogy a korszakban jelentősen nőttek a város terhei, így egyrészt kevesebb ingatlant bérelt a város, illetve kénytelen volt megválni saját ingatlanoktól.

Az ingatlanokhoz kapcsolható tételek közül a másik külön egységet a szőlőkre fordított összegek képezik. Leginkább a szüret idejére felvett alkalmi munkások fizetését részletezik. Ilyen alkalmazottak voltak például a kapások (*Hauer*), a taposók (*Tretter*), a puttonyosok (*Puttentrager*) vagy a termés regisztrálásánál segédkező írások. A vizsgált két évben nincs számottevő eltérés. Az 1529. évi bejegyzések összesen mintegy 201 fontdénárt említenek, az 1541. évié pedig több mint 199 fontdénárt tesznek ki. Az 1528-as és az 1540-es szüretre fordított költségek összehasonlítása alapján tehát nem igazolható František Kalesný azon állítása, miszerint a város a harmincas évek elején jelentősebb új szőlőbirtokokhoz jutott volna.⁵⁵

Részben a városi ingatlanokhoz kapcsolódnak a különböző kézművesmunkákért kifizetett összegek, hiszen ezeket az iparosmunkákat leginkább a város épületeinek karbantartása végett rendelte meg a magisztrátus. A négy legnagyobb összeget mindkét évben az ácsok, a kovácsok, a kötélverők és a lakatosok munkájára adták ki. Ezekon kívül mindkét évben szerepelnek még kőművesek, pintérek (1541-ben az első négy szakmához mérhető összeggel), bognárok, nyergesek, szíjjártók, üvegesek, fazekasok, asztalosok és festők. A vizsgált két év adatai viszonylag jelentős mértékben eltérnek egymástól. Míg 1528–1529-ben mintegy 256 fontdénárt fordítottak az említett munkálatokra, addig 1540–1541-ben a hasonló tétel már mintegy 313 fontdénárt tett ki. Az összes olyan szakma, amely szerepel az 1529-es számadásban, megtalálható az 1541. évi bejegyzésekben is. Találunk viszont néhány foglalkozást, amelyek csak az 1541. évi számadásban fordulnak elő. Ilyen volt a cserepező (*Ziegler*), a puskaporkészítő (*Pulverma-*

54 *Jörg Rogge*: Für den gemeinen Nutzen. Politisches Handeln und Politik von Rat und Bürgerschaft in Augsburg im Spätmittelalter. Niemeyer, Tübingen, 1996. (Studia Augustana 6.)

55 *František Kalesný*: Über den Weinbau und den Weinverkauf in Pressburg bis Ende des 15. Jahrhunderts. In: Städte im Donaauraum. Sammelband der Beiträge aus dem Symposium in Smolenice 30. 9.–3. 10. 1991. Bratislava–Pressburg 1291–1991. Hrsg. Richard Marsina. Slov. Hist. Spoločnosť etc., Bratislava, 1993. 190–191. A szerző sajnos nem közli, hogy milyen forrást használt, és azt sem adja meg, hogy pontosan melyik évben is történt a szőlőknek a város által történt megvásárlása. A rendelkezésre álló adatok alapján utóbbi eseményt inkább az 1528 előtti évekre tehetjük. Esetleg még arra is gondolhatunk, hogy a megszerzett szőlők egy részét bérebe adta a város (ld. a bevételek témakörénél), s ezért nem jelennek meg a rájuk fordított költségek.

cher), a kövező (*Pflasterer*), a kötőrő (*Stain precher*) és az esztergályos (*Drächsler*) szakma. Összesen mintegy 35 fontdénárra rúg ezen kézművesek járandósága. A különbség nagy részét tehát erre vezethetjük vissza. Legnagyobb részese-déssel az utóbb említett szakmák közül a kövezőmesterek szerepelnek (közel 15 fontdénár díjazással). Érdekes adalékinformációval szolgál a forrás, mivel meg-tudhatjuk, hogy az utcák kövezése mellett a Városháza reprezentációs díszítését is ezek az iparosok végezték.⁵⁶

A kiadások után át kell tekintenünk, hogy a város közösségének milyen be-vételi források álltak rendelkezésére, s a tanács tagjai milyen pénzügyi tartaléko-kat mozgósíthattak a megnövekedett költségek kompenzálására. A költségek fedezésére a kincstártól bérelt regálék, vámok, révek, illetékek, a saját szükség-letre kivetett háziadó (*domestica*), valamint az ingatlanjövedelmek szolgáltak.⁵⁷ Az ingatlanokat belső kezelésben tartották vagy árenda útján értékesítették.⁵⁸ Többek között ilyen jellegű bevételi forrás volt a Halász-kapu közelében műkö-dő Alsó fürdő is, amelyet 1536-ban eladtak Jakab fürdősnek, majd a város 1585-ben szerezte vissza Georg Langhaus örököseitől. Fontos jövedelemforrás volt még többek között a kőfejtés is.⁵⁹ További bevételként említhető még a bor-mérés (*educillatio*), a sör- és a pálinkafőzés, a vadászati és halászati jog, a sómo-nopólium, a legelődíj és a faeladás, illetve a piaci jövedelem és a vásárvám. Az Újváros határán lévő Búzapiacon állt a városi mázsaház. Korszakunkban külön-leges helyzetet jelentettek a Pozsonyban megtartott országgyűlések is, melyek a kiadások mellett nyilván inkább bevételt hoztak a polgároknak. Ugyanakkor, amint azt már a város élelmezésére szánt összegek tárgyalásánál is láthattuk, a Magyar Királyság új közigazgatási székhelyén megemelkedtek az árak, ami leg-nagyobb részben a közelben állomásozó katonaságnak, illetve a városban dolgo-zó hivatali és diplomáciai személyzetnek volt köszönhető.⁶⁰ Ily módon tehát a megnövekedett országos jelentőség nagy hatással volt a polgárok mindennapi életére is.

A kamarai számadáskönyvek tanúsága szerint a város a vizsgált korszakban jelentős mértékben növelte bevételeit. Erre nagy szükség is volt, hiszen – amint azt láthattuk – a legtöbb kiadási tétel növekedett. Legnagyobb mértékben (több mint 120%-kal!) a dologi kiadásokra fordított összegek nőttek. Emellett jelentős

56 AMB MmB Kammerb. 92. köt. fol. 187.

57 Még III. András ajándékozta 1291-ben harmadrészben a Csalló-révet a városnak (*Király J.:* A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog i. m. [6. jz.] 4.). Azon időszakokban, amikor nem állott híd a Dunán, az átkelő forgalmat teljes egészében a réven keresztül bonyolították le, pl. 1543–1547 között. Uo. 87.

58 *Ortvay T.:* Pozsony város utcái i. m. (53. jz.) 155.

59 Az először 1499-ben említett *Röslersteinpruch* elnevezésű kőbánya még a 20. század elején is működött. Uo. 228.

60 A tanácsosok szerint éppen az általános drágaság miatt tört ki egy kisebb katonai zendülés 1563-ban, mivel a zsold késett, s „a hadi népnek senki semmi kölcsönt adni nem akart” (*Ortvay T.:* Pozsony város története. IV/1. i. m. [10. jz.] 104.), Miksa koronázási ünnepségének idejére pedig a tanácsnak már maximálnia kellett az élelmiszer- és a takarmányárakat. Uo. 402.

volt még a tisztviselők és alkalmazottak fizetségében bekövetkezett változás (közel 40%-os növekedés), illetve a kézművesmunkákra kiadott összegek növekedése (22,2%). A korábban „egyéb” kategóriába sorolt kisebb eseti kiadási tételek részesedése is igen jelentős mértékben megnőtt. Összességében elmondható, hogy a vizsgált 12 éves időszakon belül mintegy 54%-kal nőttek a város kiadásai (1980 fontdénárról 3057 fontdénárra). Óhatatlanul felmerül tehát a kérdés, hogy képes volt-e a városvezetés ellensúlyozni az ilyen mértékű költségnövekedést, és ha igen, akkor milyen eszközök álltak ehhez rendelkezésére.

A bevételek könnyebb áttekinthetősége érdekében ezeket a tételeket is célszerű csoportosítani. A következő főbb csoportokat különíthetjük el:

1. adóbevételek;
2. különböző közszükségleti cikkek, főleg mezőgazdasági termékek értékesítéséből származó haszon;
3. hídpénz;
4. ingatlanokból nyert bevételek;
5. a *Bürgerrechtgeld*, azaz a polgárjogi illeték befizetéséből származó összeg. Végül a számadáskönyv csoportosítását is követve
6. csoportként itt is megkülönböztethetünk „egyéb” tételeket, amelyeket a kamarai írnokok is eseti (*aintzig*) bevételként könyveltek el.

Az adó képezte a legjelentősebb összeget, mindkét évben a bevételek mintegy 56–58%-át tette ki. Az 1528–1529. évben 990 font és 4 schilling folyt be a polgároktól. Összesen tíz adószedő (*Gaber*) végezte a kiszabott pénzmennyiség begyűjtését.⁶¹ Könnyen belátható, hogy leginkább ez volt az a bevétel típus, amelyet rövid időn belül jelentősen növelni lehetett. Ennél az eljárásnál nyilván figyelembe kellett venni a polgárság gazdasági teljesítőképességének határait, illetve családonként lebontva a vagyonosság mértékét. Már az is ennek a bevétel típusnak a jelentőségnövekedését mutatja, hogy 1540/41-ben a korábbi tíz helyett már tizenhárom személy végezte az adók beszedését. Maga az összeg pedig tizenkét éven belül igen komoly mértékben nőtt. Az 1541. évi adatok azt mutatják, hogy a város adóbevétele közel kétszeresére, mintegy 1811 fontdénárra emelkedett.⁶² Pozsony lakossága a vizsgált korszakban nem nőtt számottevő mértékben. Ebből következően tehát nyilvánvaló, hogy a városi tanács az egy

61 Az adónak a városgazdaságon belül betöltött kiemelt szerepét mutatja, hogy sokak számára ezek a tisztségek jelentették a városvezetésbe való bekerülés első lépcsőfokát. Gyakori volt az adószedő – kamarás – külső, majd belső tanácsstag, esetleg polgármester/bíró hivatali pálya. *Tóza Rigó Attila: A pozsonyi politikai elit a XVI. század első két harmadában. Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok) 14. (2007) 222.*

62 A két évvel későbbi adójegyzék még nagyobb összeget említ: a bejegyzések összesítése szerint mintegy 3049 fontdénár folyt be abban az évben. Két éven belül ilyen nagyságrendű emelkedés már kissé megdöbbentően hat. A két forrást megvizsgálva láthatjuk, hogy míg a számadáskönyv csak pénzüsségeket említ, addig az adójegyzékbe a befizetett pénz mellett jelentős bormennyiségeket is bejegyeztek. A különbség mértéke tehát valószínűleg arra vezethető vissza, hogy az adójegyzékben szereplő összegbe beleszámították az ott feltüntetett bormennyiségek pénzre átszámított értékét is.

főre eső adó összegének jelentős mértékű emelésével jutott az említett többlet-bevételhez. Mindez jól bizonyítja, hogy a polgárság gazdasági értelemben – ebben az időszakban még – képes volt „lépést tartani” a kor változó követelményeivel, amelyek növekvő terhe – ha áttételesen is – kihatott a polgárok személyes egzisztenciájára.

A mezőgazdasági termények közül a bor értékesítéséből származott a legnagyobb haszna a városnak. A *Weingeld*, azaz „borpénz” megnevezéssel bejegyzett bevétel a vizsgált időszak elején még csak mintegy 104 fontdénárt tett ki. A negyvenes évek elejére az ebből származó összeg már majdnem megnégyszereződött (közel 380 fontdénárra rúgott). A kiadások tárgyalásánál láthattuk, hogy a szőlők karbantartására, illetve a szüretre fordított összegek alapján nem igazolható, hogy a város a harmincas években jelentősebb szőlőbirtok(ok)hoz jutott volna. Ebből kifolyólag elképzelhetőnek tarthatjuk, hogy a bor eladásából befolyó hasznat azáltal növelte a városvezetés, hogy helyi vagy éppen nem pozsonyi termelőktől, kereskedőktől vásárolt fel nagyobb mennyiségben bort, s azt – a *ius bannum* érvényesítése által – kis tételben értékesítette. Még 1532-ben született egy városi statútum, amelynek értelmében az év bizonyos napjain csak és kizárólag a város volt jogosult bor mérésére. Ezen rendelet bevezetésével jött létre az úgynevezett *ius bannum*, amely a város bormérési részmonopóliumát volt hivatva biztosítani, azaz tulajdonképpen a bornak a megjelölt időpontokban magánházakban történő értékesítését tiltotta. A tilalmi idő (*Bannzeit*) betartatására a tanács egy új tisztséget hozott létre. Az úgynevezett *Bannmeister* feladata ellátásához igénybe vehette a város által alkalmazott rendfenntartókat, akiknek jogában állt gyanú felmerülése esetén bármely polgárnál ellenőrizni, hogy az nem vét-e a bormérési tilalom ellen.⁶³

A borkimérés nyújtotta haszon mellett a többi közszükségleti cikk értékesítéséből befolyt összegek szinte jelentéktelenek. A sörfőzésből és -kimérésből származó bevétel (*Biergeld*) 23, illetve 14 fontdénárt tett ki. Utóbbi összegeknek a borkimérésből nyert bevételhez viszonyított aránya egyértelműen igazolja, hogy a sör a térségben a 16. században a bor piaci pozíciója számára még nem jelentett számottevő konkurenciát. Mindkét évben ennél is kisebb tételként szerepel a só értékesítéséből származó bevétel (*Saltzgeld*), s csak 1541-ből van adatunk fa és hal eladásából befolyt összegekre (*Holzgeld* és *Vischgeld*).

Bár a számadáskönyvek mindig első helyen említik, a polgárok adójához képest lényegesen kisebb bevételt jelentett a hídpénz (1528–1529-ben mintegy 223, illetve 1540–1541-ben 284 fontdénárt). Az 1541. évi adatok szerint még a borkimérés hasznához képest is kisebb összeg folyt be a hídmestertől, aki nemcsak a pénz beszedéséért, illetve befizetéséért volt felelős, hanem a Duna-híd állapotaért is. Az 1529. évi számadás szerint magát a városi jegyzőt küldték Bécsbe, hogy vásároljon faanyagot a híd javításához, illetve ugyanebből az évből van ada-

63 *Kalesný, Fr.:* i. m. (55. jz.) 191. A boreladásból származó bevétel növekedésére adódik még egy kézenfekvő magyarázat is, miszerint esetleg jobb termés miatt egyszerűen csak több bor állt rendelkezésre a második vizsgált évben.

tunk arra, hogy egy bizonyos Péter mester és szolgálai már régóta követelték a várostól fizetségüket a hídon végzett munkálataikért cserébe.⁶⁴ A kamarás ezt a tartozást nem pénzben, hanem posztóban rendezte.

A következő bevételi csoport nagyobb részét olyan összegek képezik, amelyek városi ingatlanok bérbeadásából származtak. A vizsgált forrás adatai azt mutatják, hogy a házak mellett számos más típusú ingatlan bérbeadásával is foglalkozott a város. Így szerepelnek városi építményként még pincék és raktárak, illetve a város környékén fekvő szőlők. Korábban már említettük, hogy ezek az összegek jelentős mértékben csökkentek. Az 1529. évi közel 118 fontdénárral szemben 1541-ben már csak mintegy 58 fontdénárt jegyeztek föl ilyen címen. A több mint 50%-os csökkenés nyilván abból adódott, hogy a város számos bérbé adható ingatlanától kénytelen volt megválni.⁶⁵ A kiadások jelentős növekedése tekintetében arra gondolhatunk, hogy a városvezetés a kezében lévő ingatlanok egy részének értékesítése által is próbálta ellensúlyozni a költségek növekedését. Bár csak részben köthetők ide, de az ingatlanokból származó bevételekhez soroltuk még a raktározásból és fuvarozásból befolyt kisebb összegeket is.

Utolsóként említhetjük még a polgárjogot elnyerő személyek által lefizetett *Bürgerrechtgeldet* (polgárjogi illeték). A 15. századtól elfogadott gyakorlatnak megfelelően a polgárjogért folyamodó személyeknek ígéretet kellett tenniük arra, hogy egy év alatt ingatlant szereznek a városban, illetve hogy három éven át Pozsonyban fognak tartózkodni. Az ígéret hitelessége végett pedig két kezest kellett állítani a polgárság köréből. Továbbá a felvételért kifizették az úgynevezett *Bürgerrechtgeldet*⁶⁶ vagy *Burgerpheninget*.⁶⁷ Ladomérszky információi szerint a 16. században 1 font 5 schilling és 10 dénár rúgott az összeg.⁶⁸ Aki a felsorolt feltételek közül valamelyiket nem teljesítette, letelepedhetett ugyan, de ipart nem űzhetett, kereskedelmet nem folytathatott és hivatalt sem viselhetett.⁶⁹ A *Bürgerrechtgeld* befizetéséből befolyt összeg az eddigiekhez képest nem mondható számottevő tényezőnek. 1529-ben 1 fontot és 4-5 schillinget kellett ilyen eseménynél befizetni, 1541-ben pedig mindenkinek egységesen 1 font 5 schilling és 10 dénárnyi összeget. Az első vizsgált évben három új polgárt regisztráltak, míg a másik évben összesen hatot. Nem történt tehát nagyságrendileg értékelhető változás sem az összegben, sem az újonnan polgárjogot elnyert személyek számában.

Szólnunk kell még röviden az „egyéb” címszó alatt összegyűjtött bevételekről. Itt már jelentős növekedésről beszélhetünk, ugyanis az 1529. évi 244

64 AMB MmB Kammerb. 79. köt. fol. 60.

65 Felmerülhet a kérdés, hogy az eladásokból befolyt összeg(ek)et miért nem vezették be a számadáskönyvbe. Elképzelhető, hogy az ingatlaneladás(ok)ból származó bevétel azért nem jelenik meg a vizsgált adatsorban, mert a korábbi években értékesítették az ingatlanokat.

66 Király J.: Pozsony város joga i. m. (18. jz.) 85.

67 Vámosy István: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Pozsony Vs., Pozsony, 1901. 13. A kamarai számadások *Bürgerrechtgeld*ként említik.

68 Ladomérszky Pál: Kassa gazdaságpolitikája a török hódítás korában. Szeged, 1943. 23. A 17. században pedig hat aranyat tett ki. Vámosy I.: Adatok i. m. (67. jz.) 13.

69 Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat, Bp., 1981. (Társadalomtudományi Könyvtár) 72.

fontdénárral szemben 1541-ben már mintegy 600 fontdénárnyi összeget jegyeztek be eseti bevételek („zu ainzig einnemen”) címén.⁷⁰ Az utóbbi címszó alatt különféle tételek szerepelnek. Találunk többek között büntetési pénzt, közelebről nem azonosítható vámból származó bevételt, illetve olyan eset is előfordul, amikor egy polgár korábbi tartozását rója le a várossal szemben. Érdekességképpen megjegyezhető, hogy utóbbi esetben az egyik jelentős személyiség, Augustin Maier rozsvásárlásból eredően tartozott 190 fontdénárral, melynek végső törlesztéseként kénytelen volt több mint 216 fontdénárt fizetni a kamarásnak.⁷¹

Tekintsük át végül a város költségvetésének összesített mérlegét. Az első vizsgált év még negatív költségvetési mérleget mutat: a mintegy 1980 fontdénárnyi összegű kiadással szemben csak közel 1720 fontdénár bevételt könyvelhetett el a kamarás.⁷² Ezzel szemben a bő egy évtizeddel későbbi adatok csekély mértékű pozitív mérlegről tanúskodnak. Az 1540–1541. pénzügyi évben mintegy 3057 fontdénár volt a városi kiadások összege. Mindezek fedezetére már mintegy 3222 fontdénár összegű bevételt tudott felmutatni a város. Összegzésként elmondhatjuk tehát, hogy az adatok azt mutatják, hogy a vizsgált időszakban jelentős mértékben növekedtek a városháztartásra nehezedő terhek. A városvezetésnek viszont sikerült olyan mértékben növelni a költségvetés bevételeit, hogy azok ellensúlyozni tudták a korszakban megnövekedett kiadásokat. A bevételek növekedése döntő mértékben a polgárookra kivetett adó emelésének volt köszönhető. Sajnos nem rendelkezünk információkkal arra vonatkozólag, hogy mindez milyen mértékben befolyásolta a polgárok mindennapi életét. Mindazonáltal a városvezetés számolhatott azzal, hogy a megnövekedett terheket az adók megemelésén keresztül nagymértékben a polgárookra tudja hárítani, s mindezt egy olyan időszakban, amelyben nőtt a közszükségleti cikkek ára. Az itt közölt összesített adatok által is jól szemléltethető a pozsonyiak gazdasági teljesítőképessége, továbbá az, hogy ennek segítségével jelentős tartalékokat tudtak még a későbbiekben is mozgósítani.

70 A számadáskönyvek mellett más forrás is rejt olyan információkat, amelyek a város eseti bevételeire utalnak. Így pl. az erődítési munkálatok kapcsán már említettük, hogy a Szent Lőrinc- és Szent Mihály-templomok lebontásakor jelentős egyházi kincsek kerültek a város kezébe, amelyek értékesítéséből erődítési munkálatokat akartak fedezni. Amint azt korábban említettük, az ebből befolyt összeg közel 540 fontdénárt tett ki (AMB MmB List. sred. No. 5683. [MOL Mf. C 56]), ami igen komoly tételnek tekinthető, ha belegondolunk, hogy ez pl. az 1529-es bevételek közel egyharmadának felel meg.

71 AMB MmB Kammerb. 79. köt. fol. 40.

72 Nyilván az ilyen pénzügyi helyzetnek volt köszönhető, hogy – amint arra a Duna-híd karbantartási munkálataival kapcsolatban is láthattunk példát – sokszor nem tudták rögtön kifizetni a város megbízásából dolgozó mestereket, ill. a fizetőeszköz sem mindig csak készpénz lehetett.

IV. Kitekintés – Pozsony éves pénzügyi egyenlegei a 16. század első felében

Némileg árnyaltabb képet kapunk a városi költségvetés mérlegéről, ha más pozsonyi forrást is bevonunk az elemzésbe. Ennek során leginkább a *Gabbuch* adatsorait érdemes vizsgálat alá vennünk.⁷³ Ebben a forrásban azok a jelentések olvashatók, amelyeket a kamarás megközelítőleg évi rendszerességgel tett a polgármesternek és a tanácsnak a városi költségvetés egyenlegéről. Az adatsorokat az ötvenes évekig szinte megszakítás nélkül bejegyezték. Ezek szerint az 1491–1492. és az 1551–1552. pénzügyi év közötti időszakban legalább tizenkét alkalommal keletkezett deficit. Ezeknek az éveknek az eloszlása szerint a harmincas években volt a legkritikusabb a városháztartás helyzete. Egy deficités évről számolnak be a tízes évekből, négyről a húszas évekből. A következő évtizedben már öt ilyen évet regisztráltak, majd a negyvenes években hármat. A kérdéses esetekből az első négy évben még elhanyagolható a hiány mértéke. Az első jelentős deficit éppen az 1528–1529. évben jelentkezett. A harmincas években a hiány átlagban 200–300 fontdénár körüli értékeket tett ki. A következő évtized negatív rekordjaként már több mint 1087 fontdénárnyi deficitet voltak kénytelenek elkönyvelni (az évszám bizonytalan: 1547–1548 vagy 1548–1549). A pozitív mérleg ezekben az években már ritkán haladta meg a 100 fontdénárnyi többletet. Ennek fényében még inkább figyelemre méltó, hogy az említett negatív rekordot követő évben nem kevesebb mint 2269 fontdénárnyi (!) többletbevételt sikerült előteremteni. Kijelenthető tehát, hogy a városháztartás igen érzékenyen reagált a mérleg „megbillenésére”, s a tanácsnak valószínűleg korlátozott mértékben még tartalékképzésre is volt lehetősége.

A 16. századi Pozsony költségvetésének nagyobb ívű vizsgálatához a jövőben természetesen elemezni kell a kamarai számadáskönyvek, illetve a felhasználható egyéb források összes idevonatkozó adatait is. Egy ilyen nagyobb lélegzetű vizsgálat elkészítése hosszabb távú kutatómunkát igényel, amelynek eredményeit a jövőben össze kell majd hasonlítani más városok hasonló adataival is. Ehhez pedig a bevezetőben már említett egységes szempontrendszer kidolgozása elengedhetetlen lesz.

ATTILA TÓZSA-RIGÓ

THE BUDGET OF THE TOWN OF POZSONY IN THE SECOND QUARTER OF THE 16TH CENTURY ABOUT THE POSSIBILITIES OF THE ANALYSIS OF THE TOWN ACCOUNT BOOKS

The information contained in the account books of the various towns can be analysed from several viewpoints. An obvious advantage of this type of source is that it generally offers a continuous and rich flow of information. Several town account books have

⁷³ AMB MmB Mestské knihy, Knihy hospodárske, a. 1. Gabbuch. Ld. még a II. fejezetet.

come down to us from the period indicated in the title. The present study aims to contribute to the elaboration of a conceptual framework to be used by a long-term research. The aim of this research project is to subject to a comparative analysis all the town account books which have survived from the early modern period both in the Kingdom of Hungary and in the neighbouring regions.

The present study examines the budget of Pozsony (today Bratislava, Slovakia) in the second quarter of the 16th century. The prime goal of such an analysis, based upon the town account books, is to find out to what extent the economic capacities of the contemporary townspeople of Pozsony were able to meet the demands which emerged in the period under consideration. It will hopefully give us a broad view of the internal functioning of the town as an independent economic unit, and reveal important information on the basis of which the fluctuation of prices and salaries can be reconstructed.

The study does not intend to be an exhaustive analysis covering the whole period. Such an approach seems more profitable when the similar accounts of other towns can be put to use as well. The present paper, thus, limits itself to the comparison of the data coming from the budgetary years of 1528/29 and 1540/41. These two sets of data from two sample years are suitable for offering a glimpse of how radical political changes in the country reflected themselves in the budget of a given town. They enable us to examine the consequences these changes involved for the townspeople, and the question of the extent to which, and the means by which, the town leadership was able to meet the challenges coming from the wider world.

The sums spent on the defense of the town grew rapidly from the 1520s on. Moreover, the general state of warfare in the country involved military burdens which did not contribute directly to the defensive capacities of the town itself. The bulk of these new expenses was consumed by the equipment of troops. Another major item was represented by the transports furnished for the army. Yet the proportion of money set apart for the defense of the town and other military purposes also grew substantially. All this was of course the consequence of a radically new political situation. The remaining expenditures, which had been common in the previous periods as well, can be divided into five major blocks: 1. material expenses; 2. the salary of town officials and employees; 3. maintenance of town properties and repaying of debts mortgaged upon them; 4. payments for various manual works; 5. other.

Town incomes are analysed from the point of view of what kinds of sources were at the disposal of the community, and what kinds of reserves the town council was able to draw in order to meet growing demands. The town increased considerably its income in this period. In fact, this was necessary in view of the fact that most elements of town expenditure grew also. Material expenses increased most (by more than 120 %), but those paid for the salary of town officials and employees also grew substantially (40 %). All in all, town expenditure increased by 54 % in the course of this 12-year period. As for incomes, the following groups can be distinguished: 1. tax revenues; 2. the selling of items of public utility, mainly agricultural produce; 3. bridge-toll; 4. income from town real estates; 5. *Bürgerrechtgeld*, that is, the money paid for being a full-right burgher; 6. other.

The burdens of town management grew considerably in the course of the period. Yet the town leadership proved able to increase its income to the extent of successfully counterbalancing growing expenditure. The main source of increase was the growing tax burden laid upon the townspeople. Finally, the study presents the annual financial balances of Pozsony from the first half of the 16th century, by summarising the information contained in the so-called *Gabbuch*.